

ET IN ARCADIA EGO... **EUROPA CENTRALĂ ȘI LUMEA POSTBELICĂ.** **CONSIDERAȚII**

Daniel LAZĂR*

Cuvinte cheie: *Europa Centrală, Mitteleuropa, Europa de Est, Occident, URSS*

Keywords: *Central Europe, Mitteleuropa, Eastern Europe, Western world, USSR*

Ordinea mondială instaurată după cel de-al Doilea Război Mondial¹ a produs schimbări majore în spațiul de civilizație european. Transformarea continentului a atins toate compartimentele „vechii societăți”, devenind radicală în ceea ce se va numi, de acum încolo, (noua) „Europa de Est”.

Sintagma – încărcată de echivoc! – s-a insinuat cu ușurință în noul limbaj politic din Răsărit și din Occident; mai mult, ea nu a adus cu sine doar o simplă modificare semantică, dictată de o nouă tendință academică. Prin „inventarea” (noii) Europe de Est s-a consacrat, *de facto*, împărțirea pe criterii de forță a continentului, definindu-se, în deceniile care au urmat, o altă dimensiune geopolitică a regiunii: Occidentul democratic și Estul totalitar.

„Europa de Est” s-a construit pe simplificarea și „vulgarizarea” a ceea ce se numește perceperea spațiului geografic ca vector civilizațional, care, *à la longue*, tinde să dobândească trăsături care conferă o anumită omogenitate și tipologie (cum este în cazul Peninsulei Iberice, Scandinaviei sau Insulelor Britanice). Noua Europă de Est a fost edificată exclusiv pe criteriul ideologic, cumulând națiuni, societăți și spații culturale al căror destin s-a intersectat doar conjunctural în secolele modernității². „Europa de Est” postbelică nu a adus cu sine vreun progres semnificativ, ci doar a

---

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – Facultatea de Istorie, IAȘI.

¹ Kissinger 2021, 294, 296. În opinia diplomatului american „al Doilea Război Mondial se încheie fără nicio încercare din partea Marilor puteri de a redefini ordinea internațională [...]. Abia din martie 1947, Doctrina Truman „a angajat SUA în procesul de construire permanentă a unei noi ordini internaționale”.

² Conflictul ideologic dintre Est și Vest a dus la situații paradoxale; astfel, Grecia și Turcia devin parte a „Occidentului”, prin calitatea de membre ale NATO și a neapartenenței la sistemul comunist.

„nivelat” spații de civilizație în numele comunismului impus de sovietici. A devenit un subiect al totalitarismului.

În deceniile care au urmat și în contextul nou al Războiului Rece, vechiul construct al Europei Centrale (Mitteleuropa)³ a fost ocultat din discursul public, în condițiile în care el ilustra o (fostă) realitate geopolitică, încă prezentă în memoria „cetății” la Budapesta, Bratislava, Praga sau Cracovia. Ca învingători și „administratori” ai regiunii, sovieticii s-au folosit în propagandă inclusiv de Adolf Hitler – Führerul fiind asociat cu moștenirea istorică „funestă” a Mitteleuropa. Vocabularul diplomatic a cimentat, la rândul său, realitatea geopolitică a Războiului Rece, fenomen istoric al cărui sfârșit nu a putut fi prevăzut nici măcar ca un simplu (și inutil) exercițiu de imaginație.

Acum mai bine de două decenii, Günther Bischof, Anton Pelinka, și Dieter Stiefel au adus unele precizări legate de „resuscitarea” Mitteleuropa: „Am identificat cel puțin șapte „definiții” diferite ale „Europei Centrale”: Mitteleuropa (în sensul imperial german); Europa Centrală germano-evreiască; Europa Centrală a națiunilor mici, negermanice (în tradiția Palacky⁴-Masaryk); nostalgicul KuK⁵ sau versiunea austro-ungară a Mitteleuropa, care este legată de versiunea austro-ungară a Mitteleuropa din anii 1970 și 1980 (Kreisky⁶ și Kádár⁷); Mitteleuropa stângii vest-germane și mișcarea pentru pace din anii `80; Europa Centrală a disidenților și intelectualilor est-europeni (Miłosz, Kundera, Konrád); în sfârșit, Europa Centrală a Uniunii Europene”⁸.

În altă ordine de idei, Chris Hann și Paul Magocsi au readus în lumină ideea potrivit căreia „Noțiunea de Mitteleuropa poartă conotații diverse, multe dintre ele departe de a fi pozitive; trebuie remarcat faptul că Mitteleuropa amintită cu drag de nostalgiei epocii habsburgice (*recte* austro-ungare) se află în opoziție clară față de înțelegerea germană a Mitteleuropa. Viziunea multinațională austro-ungară este o negație a idealului prusac centrat pe stat”⁹.

Sunt încântat să mă aflu aici, în Europa de Est... vreau să spun... Centrală! afirma Henry Kissinger la Varșovia, în 1990. Zisa venerabilului diplomat și istoric venea pe fondul unei retorici pe care și el o practicase, inerțial, vreme de patruzeci de ani, la fel ca întreg establishmentul politic al anilor postbelici, de ambele părți ale Cortinei de Fier. Peste aproape un deceniu, în 1998, Madeleine Albright¹⁰ va face referire la Europa

³ Conceptul a căpătat valențe ideologice și geopolitice atât în viziune prusacă/germană cât și austro-ungară).

⁴ František Palacký (1798-1876), om politic și istoric ceh.

⁵ Kaiserlich und Königlich (Imperial și Regal). Expresie folosită pentru a desemna cele două părți ale Austro-Ungariei.

⁶ Bruno Kreisky, cancelar al Austriei între 1970 și 1983.

⁷ János Kádár, secretarul general al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar între 1956 și 1988.

⁸ Bischof, Pelinka, Stiefel 2017, 558.

⁹ Hann, Magocsi 2005, 178.

¹⁰ Între 1997 și 2001 Madeleine Albright a ocupat funcția de Secretar de Stat în cea de a doua

Centrală (termen redat limbajului diplomatic), dar supralicitându-i, aproape hilar, dimensiunea și potențialul: peste 20 de țări și cca 200 milioane locuitori (!).

*

Încă din deceniile al optulea și al nouălea ale veacului trecut, György Konrád¹¹ și Czesław Miłosz¹² s-au numărat între intelectualii de calibru care au făcut primele demersuri în efortul de a „resuscita” Mitteleuropa, readucând conceptul în incipientele dezbateri antisistem; astfel, Mitteleuropa devine, pentru mulți intelectuali din Est, expresia „refugiului” într-un spațiu idilizat sau a „fugii” simbolice dintr-un mediu social, politic și cultural dominat de un sovietism aproape asiatic.

Oarecum în același interstițiu temporal, dar cu precauția necesară în vremuri totalitare, istoricul timișorean Victor Neumann reușește să publice în România lui Nicolae Ceaușescu lucrarea *Convergențe spirituale*¹³, un volum extrem de interesant care a readus în discuție apusele valori „central-europene”, precum și rolul lor în istoria modernă a Banatului, spațiu prin excelență al multiculturalității. După căderea regimului, Victor Neumann revine cu o carte mult mai explicită în ceea ce privește readucerea în actualitate a conceptului de Mitteleuropa: *Convergențe spirituale*¹⁴.

Din aceeași perspectivă a paginii scrise, intelectualii (atât europeni, cât și nord-americani) au început să repună în circuitul ideilor problematica „supraviețuirii” Europei Centrale în totalitarism. Karl A. Sinnhuber în *Central Europe-Mitteleuropa-Europe Centrale. An Analysis of a Geographical Term*¹⁵, Timothy Garton Ash odată cu studiile *Does Central Europe exist?*¹⁶ și *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe*¹⁷, Aleš Debeljak¹⁸ cu volumul *În căutarea nefericirii*¹⁹, Robert D. Kaplan²⁰, Richard Basset în *Amurgul vechii Europe*²¹, precum și Cornel Ungureanu în cartea „*Mitteleuropa*” *periferiilor*²² au căutat să identifice și să explice mecanismele conservării

---

Administrație Clinton.

¹¹ Sociolog, scriitor și eseist maghiar (1933-2019).

¹² Poet, scriitor și diplomat american de origine poloneză (1911-2004). În 1980 a obținut Premiul Nobel pentru Literatură.

¹³ Neumann 1986.

¹⁴ Neumann 1991.

¹⁵ Sinnhuber 1954.

¹⁶ Garton Ash 1986.

¹⁷ Garton Ash 1989.

¹⁸ Aleš Debeljak (1961-2016) a fost un eseist și dramaturg sloven; după războiul civil care a distrus RSF Iugoslavia (1991-1995/ 1999) a devenit adept al curentului *yugo-nostalgiei* – conservarea amintirilor personale și de grup eminentamente pozitive din țara condusă cândva de Tito.

¹⁹ Debeljak 2003.

²⁰ Kaplan 2002; Kaplan 2007; Kaplan 2023.

²¹ Basset 2022.

²² Ungureanu 2002.

identității/ particularității central-europene, în ciuda preeminenței ideologiei comuniste uniformizatoare. O explicație plauzibilă o avem de la același Karl Sinhuber, care a identificat nu mai puțin de 16 (posibile) definiții ale Europei Centrale.

Pentru maghiari, ceho-slovaci și polonezi (e necesară „ignorarea” austriecilor, care au beneficiat de o istorie postbelică eminamente favorabilă) redefinirea ca „cetățeni” ai Mitteleuropa a însemnat, în *vulgata* exuberanței post 1989, a fi civilizat, modern, democrat, cooperant, tolerant; la nivel societal, cu îndreptățirea de a accede în NATO și în structurile (vest)europene, o compensație istorică și morală pentru „furtul de identitate” petrecut după 1945 și cu acordul tacit al Puterilor occidentale. Prin comparație, declarația lui Tomáš Masaryk, făcută în 1916, potrivit căreia Europa Centrală trebuie eliberată de tirania austro-germană care s-a identificat cu Mitteleuropa, devine un simplu exercițiu retoric.

Printr-o subtilă și insidioasă reconsiderare, tabloul bazat pe o așa-zisă moștenire civică eminamente pozitivă și de factură (post)imperială a Europei Centrale a fost pus în antiteză cu spațiile civilizaționale europene purtătoare ale „eșecului” modernizator, cu tot ce incumbă acesta.

Din acest unghi, Balcanii (mai puțin Croația și Slovenia), România (mai puțin Transilvania, Banatul și Bucovina), Mezzogiorno-ul italian, Spania meridională (Andaluzia și Extremadura), precum și clișeele asociate acestora (războaiele „tribale” din Iugoslavia, lenea grecilor, sărăcia și violența sicilienilor, lentoarea spaniolilor din sud) au stat la baza impresiei că Mitteleuropa/ Europa Centrală a reprezentat singurul construct civilizațional care a supraviețuit, cumva, comunismului din Europa de Est; la bază ar fi stat refuzul autarhiei și izolaționismului, precum și respingerea xenofobiei și a naționalismului.

Dincolo de declarațiile politice, realitățile din Europa de Est de după căderea comunismului au scos la lumină competiția acerbă dintre fostele state membre ale Pactului de la Varșovia și ale CAER. Nostalgii istorice, proiectele pentru o nouă societate, precum și iluziile au fost transferate în spațiul public.

În „lumea reală”, tabloul fostei Europe Centrale este, de fapt, cel al unei regiuni subjucată de URSS de peste 4 decenii și în care doar câteva „minți luminate” au refuzat înregimentarea în noul tip de societate.

În anii `80, în câteva cercuri intelectuale de la Budapesta, Praga și Cracovia s-a folosit sintagma de „Europa (Est)-Centrală” – spațiu sub dominația URSS, care definește, astfel, numai acea parte a Blocul Răsăritean/ Europa de Est, care conține cele trei state (Ungaria, Cehoslovacia și Polonia): este clamată, așadar, nevoia de întoarcere la Europa „normalității”. În plus, se cerea Occidentului să își „amintească” că Europa (Est)-Centrală reprezintă, în istoria recentă, mai mult decât „o notă de subsol” în

sovietologie. Budapesta, Praga și Varșovia nu sunt în aceeași poziție cu Minsk, Kiev sau Vladivostok, iar Siberia nu începe la Berlin, după *Check Point Charlie*²³.

În mod voalat, lumea intelectuală occidentală a fost criticată pentru duplicitate și pasivitate, în condițiile în care aceasta este într-un proces ireversibil de pierdere și de renunțare la propria-i identitate culturală. Din acest motiv, Occidentul tinde să vadă în Europa (Est)-Centrală nu o continuitate culturală și civilizațională ci, pur și simplu, o regiune cu un regim politic asociat prin degradare „semantică” constructului postbelic numit, în mod incorect și imoral, Europa de Est/ Europa Răsăriteană.

În 1983, Milan Kundera²⁴ a publicat în revista pariziană „Le Débat” eseul *Un Occident răpit: tragedia Europei Centrale*²⁵. Impactul acestuia a fost unul important, textul intelectualului ceh fiind tradus în limbi de circulație internațională și reprodus, mai apoi, în zeci de reviste, inclusiv în prestigioasa „New York Revue of Books”.

Eseul și-a câștigat rapida notorietate nu doar ca urmare a prestigiului dobândit de autor în mediul academic francez, cât, mai ales, a ideilor exprimate. Milan Kundera a descris Europa Centrală drept o regiune ancorată peren în viața culturală a continentului și ca o parte intrinsecă a moștenirii acestuia: „Elegie pentru Europa și îndemn la recuperarea valorilor culturale ale acesteia, ca unică modalitate de salvare în fața pericolelor Istoriei și dezintegrării, eseul lui Milan Kundera reprezintă o adevărată profesiune de credință, la fel ca discursul *Literatura și națiunile mici*, citit la un congres al scriitorilor din Cehoslovacia în 1967, înaintea Primăverii de la Praga”²⁶.

Din această perspectivă, „într-o epocă în care Occidentul nu mai vedea Europa Centrală decât ca pe o parte a Blocului Estic, Kundera îi reamintează cu vehemență că ea aparține în întregime, prin cultura și istoria sa, Occidentului și că, în cazul acestor națiuni mici, nesigure de existența lor istorică și politică (Polonia, Cehoslovacia), cultura fusese și rămânea sanctuarul identității”²⁷.

Dominată de o Uniune Sovietică funciar anti-occidentală, Europa Centrală imaginată de Kundera nu reprezintă numai o *sumă de state*, ci o *cultură* și o *soartă*: din punctul său de vedere, Europa Centrală nu poate fi definită și determinată de granițe politice, ci de viața comună care solidarizează popoarele pe baza aceleiași memorii colective, aceluiași probleme și tradiții comune.

---

²³ *Checkpoint Charlie* a reprezentat cel mai cunoscut și faimos punct de trecere dintre Berlinul Occidental (West Berlin) și Berlinul Răsăritean (Berlin) din cele 11 care au funcționat în perioada 1947-1991.

²⁴ Eseistul și dramaturgul Milan Kundera s-a născut în 1929 la Brno, Cehoslovacia; a decedat în 2023 la Paris. În anul 1975 a emigrat în Franța.

²⁵ Kundera 2023.

²⁶ Avram 2023.

²⁷ Avram 2023.

Prin acest eseu, devenit manifestul unei întregi generații de intelectuali est(central)-europeni, Milan Kundera a dezavuat și condamnat prezența puterii sovietice în Europa Centrală, reclamând întoarcerea la „normalitate”.

Interesantă (deopotrivă și abrazivă) este replica dată lui Milan Kundera de Joseph Brodsky²⁸. În viziunea intelectualului ruso-american de extracție „sovietică”, Milan Kundera „păcătuiește” prin reduccionism, generalizare excesivă, deformarea noțiunii de *civilizație europeană*, eșuând în dihotomiile banale (Est-Vest, Rusia-America, buni-răi etc.).

Din punctul lui de vedere, „adevărul trist este că el și alți confrăți din Europa Centrală au ales o postură convenabilă, de victime fataliste ale unui destin geopolitic pe care nu îl pot controla”. Mai mult, totalitarismul comunist nu a fost exportat în Europa Centrală numai prin URSS, el având ca adepți zeloși numeroși autohtoni în Ungaria, Cehoslovacia, chiar și în Polonia.

Milan Kundera vorbește despre Europa de Est numai în context negativ sau neutru, în vreme ce aprecierile sale despre Europa Centrală sunt „invariabil pozitive și sentimentale”. Nu doar Franz Kafka, János Hašek și Bartók Béla sunt central-europeni. Adolf Hitler a fost și el central-european, conchide, sarcastic, Joseph Brodsky.

Cel mai cunoscut disident al anilor `80, Václav Havel²⁹, totodată „produsul cultural” prin excelență al spațiului civic central-european, s-a poziționat cu circumspecție în ceea ce privește exagerările promovate de Milan Kundera privitoare la *exceptionalismul Mitteleuropa*.

În opinia lui Havel, câteva pericole majore erodează ideea unui destin *altfel*, prin relativizarea și/ sau insistența asupra neresponsabilităților Europei Centrale în fața Istoriei: *exceptionalismul Europei Centrale*, prin bagatelizarea condiției celorlalte „națiuni captive” (Albania, Bulgaria, Iugoslavia, România), care nu au beneficiat de același culoar geografic și istoric; ideea potrivit căreia Europa Centrală este *prima inter pares* și trebuie privilegiată; monopolul în competiția integrării în Occident; „egoismul” și aerul de superioritate afișate în raport cu restul Europei comunizate.

Tony Judt³⁰ a și remarcat, de altfel, că „presupunerea că această parte a continentului a fost cândva un paradis etnic, cultural și lingvistic este o găselniță a ultimelor decenii. De la Bătălia de la Muntele Alb (1620) încolo, intoleranța etnică, religioasă, precum și războaiele civile au variat pe o scală între pogrom și genocid.

²⁸ Poet și eseist american de origine rusă. S-a născut la Leningrad, în 1940, iar în 1972 a fost expulzat din Uniunea Sovietică. Ulterior a emigrat în Statele Unite ale Americii; a murit la New York, în 1996.

²⁹ Václav Havel (1936-2001) – dramaturg, poet și eseist ceh, inițiator al Manifestului *Carta 77*. Vaclav Havel a fost primul și ultimul președinte al Cehoslovaciei postcomuniste între 1989 și 1992, ulterior al Republicii Ceha, între 1993 și 2003.

³⁰ Tony Judt (1948-2010); istoric și eseist anglo-american.

Europa de Vest nu a fost nici ea mai brează, dar, pe ansamblu, a fost mai norocoasă, ceea ce este aproape bine³¹.

Dintr-o altă perspectivă, John Paul Himka³² crede că, în realitate, „Europa Centrală este o vestă de salvare care dă șansa câtorva națiuni mici de a fi salvate la bordul cuirasatului aflat sub drapel occidental”³³. Deloc întâmplător, într-o Europă plină de „ipocrizie retorică”, doar câteva națiuni au prins „vesta de salvare”: cehii, slovacii, maghiarii (care detestă să fie priviți ca est-europeni) și chiar slovenii (care urăsc să fie tratați drept națiune balcanică). Pentru ceilalți s-au „inventat” *Europa Est-Centrală* (polonezi, români), *Baltică* (lituanieni, letoni, estoni), *Mediteraneeană* (croați, muntenegreni, chiar albanezi), iar după anul 2000 *Balkanii de Vest* (sârbi, bosniaci, macedoslavi, kosovari).

În analiza lui Himka „reîmpărțirea Europei pe criterii labile și fluide în noi regiuni nu este un act narativ neutru. La bază stau puternice sensuri politice și orice redenumire indică re poziționarea și reconfigurarea relațiilor de putere”³⁴. S-ar părea că asistăm, acum doar metaforic, la întoarcerea la un nou *ev mediu*: fărâmițarea statală, dezagregarea societății, lipsa solidarității, acceptarea „suzeranității” și „vasalității”, noile coagulări de *breaslă*, dezavuarea virtuților consacrate ale națiunii de tip modern etc.

Dacă privim astfel lucrurile, resuscitarea conceptului de Europa Centrală la mijlocul anilor `80, precum și excesiva lui utilizare în discursul politic al anilor `90 a fost o exemplară încercare retorică a elitelor, parțial și a celor mulți – Václav Havel în cunoscutul eseu³⁵ din 1978, *Puterea celor fără de putere* – de a dobândi forță discursivă prin autoidentificarea cu Occidentul.

Totul, în efortul de a convinge guvernele și opinia publică apuseană de poziționarea greșită făcută în anii de după încheierea celui de al Doilea Război Mondial.

---

³¹ Judt 1990, 1/48.

³² John Paul Himka – profesor de istorie modernă la Universitatea Alberta, Edmonton, Canada, specialist în studii est-europene.

³³ Himka 2002, 81.

³⁴ Himka 2002, 83.

³⁵ Havel 1985.

ET IN ARCADIA EGO ... CENTRAL EUROPE AND THE POST-WAR WORLD.

SOME CONSIDERATIONS

(ABSTRACT)

The new world order established after the WW II produced major changes on European civilization. The transformation of the continent touched all compartments of the "old society", becoming radical in what will henceforth be called Eastern Europe. The phrase loaded with historical equivocation was easily insinuated into the new political language of the East and the West; moreover, it did not bring with it only a simple semantic modification.

By "inventing" Eastern Europe, it was established the division of the continent based on ideological criteria, defining, in the following decades, another geopolitical dimension: the democratic West and the totalitarian East. Eastern Europe was built on the simplification of what is called the perception of geographical space as a civilizational vector, which tends to acquire features that confer a certain homogeneity.

The new Eastern Europe dissipated the old historical aggregation of Central Europe (a.k.a. Mitteleuropa) into a mixture of nations, societies and cultural spaces whose destinies have crossed by chance in the centuries of modernity. Post-war Eastern Europe did not bring with it any significant progress, but only a supposedly "leveled" area of civilization in the name of communism imposed by the Soviet Union.

It became a construct of totalitarianism.

Bibliografie

- Avram 2023, Gabriela Avram, recenzie la *Un Occident răpit sau tragedia Europei Centrale*, <https://bookhub.ro> (accesat la 1.IX.2024).
- Basset 2022, Richard Basset, *Amurgul vechii Europe*, Editura Corint, București, 2022.
- Bischof, Pelinka, Stiefel 2017, Günter Bischof, Anton Pelinka, Dieter Stiefel (eds.), *The Marshall Plan in Austria*, vol. 8, Contemporary Austrian Studies, Routledge, New York, NY, 2017.
- Debeljak 2003, Aleš Debeljak, *În căutarea nefericirii*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- Garton Ash 1986, Timothy Garton Ash, *Does Central Europe exist?*, „New York Review of Books”, 1986.
- Garton Ash 1989, Timothy Garton Ash, *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe*, Granta Books, London, 1989.
- Hann, Magocsi 2005, Chris M. Hann, Paul Robert Magocsi, *Galicja: A Multicultural Land*, University of Toronto Press, 2005.
- Havel 1985, Václav Havel, *The Power of the Powerless. Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*, edited by J. Keane, Armonk, N.Y., 1985.

- Himka 2002, John-Paul Himka, *What's in a Region? Notes on Central Europe*, Edmonton, 2002.
- Judt 1990, Tony Judt, *The Rediscovery of Central Europe*, în: *Daedalus*, 119/1, 1990, 23-54.
- Kaplan 2002, Robert D. Kaplan, *La Răsărit de Tartaria*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Kaplan 2007, Robert D. Kaplan, *Fantomele Balcanilor*, Editura Antet, București, 2007.
- Kaplan 2023, Robert D. Kaplan, *Răzbunarea geografiei*, Editura Litera, București, 2023.
- Kissinger 2021, Henry Kissinger, *Ordinea mondială*, Editura RAO, București, 2021.
- Kundera 2023, Milan Kundera, *Un Occident răpit sau tragedia Europei Centrale*, traducere din franceză de Bogdan Ghiu, Editura Humanitas, București, 2023.
- Neumann 1986, Victor Neumann, *Convergențe spirituale*, Editura Eminescu, București, 1986.
- Neumann 1991, Victor Neumann, *Tentația lui „homo europaeus”*, Editura Științifică, București, 1991.
- Sinnhuber 1954, Karl A. Sinnhuber, *Central Europe-Mittleuropa-Europe Centrale. An Analysis of a Geographical Term*, Transactions and Papers, New York, 1954.
- Ungureanu 2002, Cornel Ungureanu, *„Mittleuropa” periferiilor*, Editura Polirom, Iași, 2002.